

کتابخانه



توه قضائیه  
دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری

## پایان نامه دوره کارشناسی ارشد (M.A)

رشته: حقوق کیفری اطفال و نوجوانان

عنوان: مسئولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان معارض با قانون

از منظر قانون مجازات اسلامی و فقه امامیه

استاد راهنما:

دکتر ناصر قاسمی

استاد مشاور:

حجه الاسلام و المسلمین دکتر حمید فرجی

دانشجو:

رضا سلامی

ماه و سال دفاع از پایان نامه:

خردادماه ۱۳۹۵

این پایان نامه را تقدیم می کنم به:  
همسر بزرگووارم و فرزندان دلبندم که صبوری پیشه کردند و در این  
راه، همراهم بودند.

## تشکر و قدردانی

با سپاس از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر ناصر قاسمی به خاطر راهنمایی های ارزنده شان و همه درس های خوبی که به من آموختند و مرا در تحصیل علم و فضائل اخلاقی یاری نمودند؛ و تشکر از استاد گرامی حجه الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر حمید فرجی که دلسوزانه مرا حمایت کردند و به عنوان مشاور نکاتی را موشکافانه یادآور شدند؛ و با تقدیر از استاد محترم داور که این تحقیق را مطالعه فرمودند.

## چکیده

مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان و مجازات آنان یکی از مسائل مهم حقوق جزا و از جمله مسائل زیربنایی بسیاری از احکام جزایی می باشد که قبل و پس از انقلاب اسلامی در تدوین قوانین کیفری همواره محل بحث و مورد توجه حقوق دانان و فقها بوده است. در قوانین وضع شده در قبل از انقلاب اسلامی در خصوص سن مسئولیت کیفری و مجازات اطفال مقرراتی وضع شده بود که چندان به تناسب بین جرم و مجازات توجه نکرده بود و مورد انتقادات شدید واقع شد. پس از انقلاب اسلامی تحولات اساسی در این باره در قوانین جزایی صورت گرفت که از جمله می توان به قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ اشاره نمود که مطابق آن، همه افرادی که به حد بلوغ شرعی رسیده بودند، واجد مسئولیت کیفری محسوب و در صورت ارتکاب جرم، مجازات می شدند. در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ قانون گذار، اصلاحات مفیدی در خصوص مسئولیت کیفری اطفال انجام داده است؛ به اینگونه که اطفال و نوجوانان بر اساس سن به سه گروه تقسیم و نظام پاسخ دهی به بزهکاری هر گروه سنی متفاوت شده به طوری که در جرایم مستوجب تعزیر به جای مجازات، اقدامات تامینی و تربیتی در مورد آنان اعمال و در جرایم حدی و قصاص نیز به رشد کیفری بالغین زیر ۱۸ سال توجه شده است.

در این پایان نامه، ضمن ارزیابی کوتاه راجع به مسئولیت کیفری و شرایط تحقق آن، به بررسی مسئولیت کیفری اطفال و نوجوانان در فقه و حقوق جزای ایران (قوانین قبل و بعد از انقلاب اسلامی) مبادرت شده است. هم چنین، با تبیین مفهوم بلوغ و رشد جزایی و بررسی نظریات فقها در باب ضرورت رشد جزایی یا کفایت بلوغ در تحقق مسئولیت کیفری، تحلیل مسئولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان در جرایم مستوجب حد، قصاص و تعزیر بر اساس رویکرد قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و فقه امامیه مورد توجه قرار گرفته است.

## واژگان کلیدی

مسئولیت کیفری نقصان یافته، بلوغ، رشد جزایی، سن.

## فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
۱. تبیین موضوع تحقیق.....	۱
۲. ضرورت و اهداف تحقیق.....	۲
۳. سوالات تحقیق.....	۳
۴. فرضیه های تحقیق.....	۳
۵. پیشینه تحقیق.....	۴
۶. قلمروی تحقیق.....	۴
۷. روش تحقیق.....	۵
۸. ساختار تحقیق.....	۵

### بخش اول: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان

#### فصل اول: مفاهیم و مباحث تمهیداتی

مبحث اول: مفاهیم.....	۷
گفتار اول: مفهوم مسوولیت.....	۷
بند اول: مفهوم لغوی مسوولیت.....	۷
بند دوم: مفهوم اصطلاحی مسوولیت.....	۷
گفتار دوم: مفهوم مسوولیت کیفری.....	۸
بند اول: مفهوم لغوی مسوولیت کیفری.....	۸
بند دوم: مفهوم حقوقی مسوولیت کیفری.....	۹
گفتار سوم: مفهوم کودک و نوجوان.....	۱۰
بند اول: مفهوم کودک و نوجوان از منظر فقهی.....	۱۱
بند دوم: مفهوم کودک و نوجوان از منظر حقوقی.....	۱۱

- بند سوم: مفهوم کودک و نوجوان از منظر کنوانسیون حقوق کودک..... ۱۱
- گفتار چهارم: مفهوم بزهکاری..... ۱۲
- بند اول: مفهوم بزهکاری از منظر حقوق جزا..... ۱۲
- بند دوم: مفهوم بزهکاری از منظر جامعه شناختی..... ۱۲
- بند سوم: مفهوم بزهکاری از منظر روانکاوی..... ۱۳
- بند چهارم: مفهوم بزهکاری از منظر جرم شناسی..... ۱۳
- مبحث دوم: طبقه بندی، مراتب، مراحل و مبانی مسوولیت کیفری..... ۱۳**
- گفتار اول: طبقه بندی مسوولیت..... ۱۳
- بند اول: مسوولیت اخلاقی..... ۱۴
- بند دوم: مسوولیت شرعی..... ۱۴
- بند سوم: مسوولیت قانونی..... ۱۴
- الف) مسوولیت کیفری..... ۱۵
- ب) مسوولیت مدنی..... ۱۵
- پ) تفاوت مسوولیت مدنی و کیفری..... ۱۵
- گفتار دوم: مراتب شکل گیری مسوولیت کیفری..... ۱۷
- بند اول: فقدان مسوولیت کیفری..... ۱۷
- بند دوم: مسوولیت کیفری نقصان یافته..... ۱۸
- بند سوم: مسوولیت کیفری تام..... ۲۰
- گفتار سوم: مراحل زمانی مسوولیت کیفری..... ۲۰
- بند اول: مسوولیت کیفری تدریجی..... ۲۰
- بند دوم: مسوولیت کیفری دفعی یا جهشی..... ۲۱
- گفتار چهارم: ارکان مسوولیت کیفری..... ۲۳
- بند اول: قابلیت انتساب..... ۲۳
- بند دوم: قابلیت تحمل..... ۲۳

## فصل دوم: پیشینه مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان

مبحث اول: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در جوامع باستانی و مکاتب کیفری..... ۲۵

گفتار اول: خصایص مسوولیت کیفری اطفال در عهد باستان..... ۲۵

بند اول: جمعی بودن مسوولیت کیفری..... ۲۵

بند دوم: عینی بودن مسوولیت کیفری..... ۲۶

گفتار دوم: سن مسوولیت کیفری اطفال در عهد باستان..... ۲۶

گفتار سوم: مسوولیت کیفری اطفال در ایران باستان..... ۲۷

گفتار چهارم: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در مکاتب کیفری..... ۲۸

بند اول: مسوولیت کیفری اطفال از منظر مکتب کلاسیک..... ۲۹

بند دوم: مسوولیت کیفری اطفال از منظر مکتب نئوکلاسیک..... ۳۰

بند سوم: مسوولیت کیفری اطفال از منظر مکتب اثباتی (تحقیقی)..... ۳۱

بند چهارم: مسوولیت کیفری اطفال از منظر مکتب دفاع اجتماعی..... ۳۲

الف) مکتب دفاع اجتماعی افراطی..... ۳۳

ب) مکتب اجتماعی اعتدالی یا نوین..... ۳۴

مبحث دوم: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در مقررات بین المللی..... ۳۵

گفتار اول: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در اعلامیه حقوق کودک..... ۳۷

گفتار دوم: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در پیمان نامه حقوق کودک..... ۳۸

گفتار سوم: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در قواعد پکن..... ۳۹

گفتار چهارم: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در میثاق حقوق کودک در اسلام..... ۳۹



**بخش دوم: مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان معارض با قانون از منظر فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی**

**فصل اول: مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان از منظر فقه امامیه**

- مبحث اول: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان از منظر فقه امامیه..... ۴۲
- گفتار اول: بلوغ و مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در فقه..... ۴۳
- بند اول: مفهوم بلوغ..... ۴۳
- بند دوم: ماهیت بلوغ..... ۴۳
- الف) تکوینی یا تشریحی بودن بلوغ..... ۴۳
- ب) دفعی یا تدریجی بودن بلوغ..... ۴۴
- بند سوم: سن بلوغ و مسوولیت کیفری در فقه..... ۴۵
- الف) سن مسوولیت کیفری از دیدگاه قرآن..... ۴۵
- ب) سن مسوولیت کیفری از دیدگاه سنت و روایات معصومین..... ۴۶
۱. بلوغ جنسی..... ۴۷
۲. بلوغ سنی..... ۴۸
۳. نشانه های همزمان..... ۴۹
- پ) قول مشهور فقهای امامیه در باب سن بلوغ..... ۵۰
- ت) اقوال مخالف مشهور فقها در باب سن بلوغ..... ۵۵
۱. تعیین مراتب برای بلوغ سنی..... ۵۵
۲. معتقدین به بلوغ جنسی تکوینی..... ۵۷
- ث) آیا مسوولیت کیفری نقصان یافته همان سن تمیز است؟..... ۵۹
- گفتار دوم: ضمانت اجرای کیفری بزهکاری اطفال و نوجوانان از منظر فقها..... ۶۰
- بند اول: رفع حد از اطفال ممیز و غیرممیز..... ۶۰
- بند دوم: تعزیر اطفال ممیز..... ۶۱
- بند سوم: سقوط قصاص (نفس و عضو) از اطفال ممیز و غیرممیز..... ۶۲

## مبحث دوم: متغیرهای موثر در تحقق مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان از منظر فقها... ۶۳

گفتار اول: بررسی نظر قائلین به کفایت بلوغ در تحقق مسوولیت کیفری..... ۶۴

بند اول: ملازمه میان بلوغ و برخورداری از رشد عقلی..... ۶۴

بند دوم: اختصاص رشد به معنای عدم سفاقت به امور مالی و نه امور کیفری..... ۶۶

بند سوم: استناد به حدیث رفع قلم مبنی بر کفایت بلوغ در تحقق مسوولیت کیفری..... ۶۸

بند چهارم: تمسک به روایات بلوغ..... ۷۰

گفتار دوم: بررسی نظر قائلین به اشتراط رشد جزایی در تحقق مسوولیت کیفری..... ۷۳

بند اول: استناد به روایات وارده در باب عقل..... ۷۳

بند دوم: استناد به روایات وارده در باب اماریت و طریقت داشتن بلوغ..... ۷۵

بند سوم: ادله عقلی تنقیح مناط و قیاس اولویت برای سرایت محجوریت سفیه به امور کیفری..... ۷۶

بند چهارم: استناد به قاعده قبح عقاب بلا بیان..... ۷۸

## فصل دوم: مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان از منظر قانون مجازات اسلامی

مبحث اول: مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در حقوق موضوعه..... ۸۱

گفتار اول: سن بلوغ و مسوولیت کیفری و نظام واکنشی به بزهکاری اطفال و نوجوانان در قوانین ایران.. ۸۱

بند اول: سن مسوولیت کیفری و نظام پاسخ دهی به بزهکاری اطفال و نوجوانان در قوانین قبل از انقلاب..... ۸۳

الف) قوانین موقتی محاکمات جزایی (آیین دادرسی کیفری) مصوب ۹ رمضان ۱۳۳۰ قمری..... ۸۳

ب) قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴..... ۸۴

پ) قانون تشکیل دادگاه اطفال مصوب ۱۳۳۸..... ۸۶

ت) قانون اصلاحی مجازات عمومی مصوب ۱۳۵۲..... ۸۷

بند دوم: سن مسوولیت کیفری و نظام پاسخ دهی به بزهکاری اطفال و نوجوانان در قوانین بعد از انقلاب... ۸۹

الف) قانون راجع به مجازات اسلامی مصوب ۱۳۶۱..... ۹۰

ب) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰..... ۹۱

پ) قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور کیفری مصوب ۱۳۷۸..... ۹۵

ت) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲..... ۹۶

## مبحث دوم: مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان در قانون مجازات اسلامی. ۱۰۱

گفتار اول: مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان در جرایم مستوجب تعزیر..... ۱۰۱

بند اول: قائل شدن مسوولیت کیفری تدریجی ..... ۱۰۱

الف) اطفال و نوجوانان بین نه تا دوازده سال تمام شمسی..... ۱۰۲

ب) اطفال و نوجوانان بین دوازده تا پانزده سال تمام شمسی..... ۱۰۴

پ) نوجوانان بین پانزده تا هجده سال تمام شمسی..... ۱۰۶

بند دوم: اتخاذ سیاست سن بلوغ به عنوان سن مسوولیت کیفری از سوی مقنن..... ۱۰۷

بند سوم: اتخاذ سیاست تساوی یا تبعیض در جرایم تعزیری از سوی مقنن..... ۱۱۰

بند چهارم: حذف مجازات تعزیری نسبت به اطفال نابالغ از سوی مقنن..... ۱۱۱

بند پنجم: پذیرش مسوولیت کیفری نقصان یافته..... ۱۱۵

گفتار دوم: مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان در جرایم موجب حد و قصاص..... ۱۱۶

بند اول: قائل شدن مسوولیت کیفری جهشی..... ۱۱۷

بند دوم: قائل شدن اماره قانونی قابل رد رشد جزایی برای نوجوانان بالغ زیر هجده سال..... ۱۱۹

الف) اماره غیرقابل رد عدم رشد جزایی..... ۱۲۰

ب) اماره قابل رد عدم رشد جزایی..... ۱۲۱

پ) اماره قابل رد رشد جزایی..... ۱۲۲

بند سوم: مشروط بودن مسوولیت کیفری نقصان یافته به وجود شبهه در رشد جزایی..... ۱۲۳

الف) جهل یا شبهه حکمیه..... ۱۲۴

ب) جهل یا شبهه موضوعیه..... ۱۲۵

پ) نسبت بین جهل حکمی مصرح در مواد ۱۵۵ و ۲۱۷ و شبهه در رشد جزایی در ماده ۹۱..... ۱۲۶

بند چهارم: اتخاذ سیاست سن قمری در جرایم مستوجب حد و قصاص از سوی مقنن..... ۱۳۲

نتایج و پیشنهادها..... ۱۳۴

فهرست منابع..... ۱۴۰

پیوست ها و ضامم (جدول مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان و متن پیمان نامه حقوق کودک و میثاق حقوق کودک در اسلام)..... ۱۴۶

چکیده انگلیسی..... ۱۷۶

## فهرست علائم اختصاری

قانون مجازات عمومی.....ق.م.ع
قانون راجع به مجازات اسلامی.....ق.ر.م.ا
قانون مجازات اسلامی.....ق.م.ا
قانون مدنی.....ق.م
قانون آیین دادرسی کیفری.....ق.ا.د.ک
قانون آیین دادرسی مدنی.....ق.ا.د.م

## مقدمه

مراتب مسوولیت کیفری را می توان به سه مرتبه «۱. فقدان مسوولیت کیفری، ۲. مسوولیت کیفری نقصان یافته و ۳. مسوولیت کیفری تام» طبقه بندی نمود. قانون گذار در قانون مجازات اسلامی سابق تنها به دو مرحله «فقدان مسوولیت کیفری و مسوولیت کیفری تام» اعتقاد داشت؛ به بیانی دیگر به محض رسیدن طفل به سن بلوغ، بدون در نظر گرفتن بررسی میزان قوای شناختی وی، مسوولیتی تام هم پایه بزرگسالان برای وی قائل بود. لکن در قانون جدید، مقنن با وضع موادی (فصل دهم از کتاب اول قانون مجازات اسلامی از مواد ۸۸ الی ۹۵) مسوولیت بینابینی برای رفتارهای ارتكابی از سوی اطفال و نوجوانان معارض با قانون در نظر گرفته که می توان از آن به مسوولیت کیفری نقصان یافته یاد کرد. قانون گذار در این قانون، با پذیرش مسوولیت تدریجی کیفری حسب سن مرتکب، به جای مجازات، تصمیم های حمایتی، اقدامات تامینی و تربیتی و نیز شبه مجازات هایی تعدیل یافته وضع نموده است. برای بالغین زیر هجده سال در جرایم موجب حد و قصاص نیز شرط تحقق مسوولیت کیفری را علاوه بر معیار بلوغ، تلویحا احراز رشد کیفری دانسته است؛ که در صورت وجود شبهه در این رشد و فقدان درک حرمت عمل و ماهیت آن، حسب سن مرتکب، مجازات های تخفیف یافته تعزیری و نیز اقدامات تامینی و تربیتی و یا تصمیمات اصلاحی بدل از حد و قصاص در نظر گرفته است.

### ۱. تبیین موضوع تحقیق

با افزایش جرایم اطفال و نوجوانان، قانون گذاران و حقوق دانان درصدد تنظیم مقررات و قوانین مناسبی برای برخورد با نحوه مجازات اطفال و نوجوانان هستند تا با بکارگیری آنها بهترین و سودمندترین شیوه را در دستیابی به عدالت کیفری اتخاذ نمایند.

باتوجه به ورود مباحث نوینی چون احراز رشد کیفری در جرایم مستوجب حد و قصاص و نیز تدریجی بودن مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان در جرایم مستوجب تعزیر و اتخاذ تصمیم های حمایتی و اقدامات تامینی و تربیتی با رویکرد اصلاحی در جرایم مستوجب تعزیر و حد و قصاص که

قانون گذار در فصل دهم از کتاب اول قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به آن اشاره نموده موضوع پایان نامه واجد نوآوری است که با عنایت به سابقه تقنینی قانون مجازات اسلامی کمتر به آن پرداخته شده است. به طور خلاصه پذیرش سن ۱۸ سال به عنوان نصاب رشد جزایی، حذف مجازات های سالب حیات اطفال در جرایم مستوجب تعزیر و تعیین مجازات های تخفیف یافته بدل از قصاص برای بالغین زیر هجده سال در صورت عدم احراز رشد جزایی و تعیین حداقل سن برای عدم مسوولیت کیفری که مقنن در قانون جدید به آن تصریح نموده از نوآوری های تقنینی به شمار می رود که در این پایان نامه مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

## ۲. ضرورت و اهداف تحقیق

از نوآوری و بدیع بودن موضوع مسوولیت کیفری نقصان یافته و نیز تدریجی بودن این مسوولیت و مضافا اشاره به رشد کیفری و ورود آن به عرصه قانون، می توان به اهمیت و ضرورت پرداختن به آن پی برد. به ویژه هنگامی که مبحث رشد کیفری در جرایم موجب حد و قصاص از احکام مورد اختلاف در فقه امامیه باشد و از سویی در کنوانسیون حقوق کودک که کشور ما نیز به آن ملحق شده با توجه به مجموعه مولفه های فکری و جسمی، کودک را افراد زیر ۱۸ سال دانسته است و نگرش قانون گذار نیز از این حیث تغییر یافته باشد اهمیت و ضرورت آن مضاعف می شود. مضافا نظر به اینکه مباحث فوق از سابقه تقنینی برخوردار نبوده و قانون گذار سابق با پذیرش موضوعیت داشتن سن به عنوان شرط مسوولیت کیفری، نوعی مسوولیت جهشی برای اطفال و نوجوانان قائل بود که با وضع موادی در قانون جدید و پذیرش تدرج در مسوولیت کیفری، مقنن نگرش خود را تغییر داده می توان گفت موضوع معنونه از موضوعات نوینی است که به تازگی در قانون جدید وارد شده است. هدف پایان نامه حاضر بررسی مسوولیت کیفری اشخاص کمتر از ۱۸ سال، تبیین موضوعات نوین وارده به قانون مجازات اسلامی به ویژه موضوع رشد جزایی، مسوولیت تدریجی و مسوولیت نقصان یافته کیفری و تحلیل رویکردهای پاسخ دهی به جرایم اطفال و نوجوانان به منظور استخراج نقاط قوت و ضعف قوانین فعلی، ارائه پیشنهاد به مراجع تقنینی، قضایی، اجرایی، آموزشی و پژوهشی است.

### ۳. سوال های تحقیق

۱. آیا می توان قائل به مسوولیت کیفری نقصان یافته و یا اهلیت جزایی ناقص برای نوجوانان بالغ زیر هجده سال در جرائم موجب حد و قصاص مانند جرائم تعزیری شد؟
۲. آیا شرط تحقق مسوولیت کیفری برای نوجوانان زیر هجده سال، احراز رشد کیفری است؟
۳. آیا مقنن در قانون، رویکرد دوگانه ای به موضوع مسوولیت تدریجی و جهشی داشته است به طوری که در جرائم تعزیری، مسوولیت تدریجی را پذیرفته لکن در جرائم مستوجب حد و قصاص به مسوولیت جهشی و دفعی معتقد است؟
۴. آیا مراد از فقدان درک ماهیت جرم و یا حرمت آن از سوی نوجوانان که در ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی آمده جهل حکمی و موضوعی است؟
۵. آیا مفاد ماده ۹۱ (درک نکردن ماهیت جرم یا حرمت آن و یا شبهه در رشد و کمال عقل) با ماده ۱۵۵ (رافع مسوولیت نبودن در صورت جهل به حکم) و ماده ۲۱۷ (شرط علم و قصد و عقل و اختیار و بلوغ و آگاهی به حرمت شرعی رفتار ارتكابی) در تعارض هستند؟

### ۴. فرضیه های تحقیق

۱. مقنن برای جرائم تعزیری ارتكابی از سوی اطفال و نوجوانان نوعی مسوولیت نقصان یافته قائل است لکن در جرائم مستوجب حد و قصاص، مسوولیت نقصان یافته را مشروط به شبهه در رشد جزایی و کمال عقل و یا فقدان درک ماهیت عمل ارتكابی و یا حرمت آن نموده است.
۲. در جرائم ارتكابی از سوی نوجوانان بالغ زیر هجده سال که مستوجب حد و قصاص است اصل بر رشید بودن و نیز مستحق بودن آنان به مجازات حد و قصاص است لکن می توان برای آنان اماره قانونی قابل رد رشد جزایی قائل شد که در صورت شبهه در آن قاعده در را جاری ساخت.
۳. قانون گذار در جرائم تعزیری مسوولیت تدریجی کیفری را پذیرفته و بر همین اساس و متناسب با سن آنان تصمیم ها و یا پاسخ های تعدیل یافته ای وضع کرده؛ لکن در جرائم موجب حد و قصاص کماکان با پذیرش سن بلوغ شرعی به عنوان سن مسوولیت کیفری، به مسوولیت جهشی و دفعی معتقد است.

۴. مصادیق موجود در ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی مبنی بر شبهه در رشد و کمال عقل و یا درک نکردن ماهیت جرم و یا حرمت آن به معنای جهل حکمی و موضوعی نیست.

۵. تعارضی بین مفاد ماده ۹۱ که حکمی خاص است با مواد ۱۵۵ و ۲۱۷ که در مقام بیان حکم عام هستند وجود ندارد.

### ۵. پیشینه تحقیق

با توجه به فقدان سابقه تقنینی موضوع، کمتر پژوهشگری به طور جامع به آن پرداخته است. با جستجو در منابع، کتب و مقالات به قدر وسع، به جز یک مقاله کوتاه درباره مسوولیت کیفری نقصان یافته در جرائم تعزیری، سابقه ای یافت نشده است. اگرچه پایان نامه ها و مقالاتی با موضوع رشد جزایی و رابطه آن با مسوولیت کیفری و بررسی سن مسوولیت کیفری به صورت تطبیقی به رشته تحریر در آمده است لکن عمدتاً رویکرد مباحث آن ناظر به قوانین سابق بوده و به صورت خاص، مسوولیت نقصان یافته در جرائم ارتكابی از سوی اطفال و نوجوانان از حیث مجازات های حد و قصاص و تعزیر مورد تحلیل قرار نگرفته است. عمده پژوهش ها و مقالات و پایان نامه های نزدیک به موضوع، به قرار زیر می باشد:

۱. رشد جزایی در تحقق مسوولیت کیفری در پرتوی حقوق ایران و اسناد بین المللی؛

۲. جایگاه رشد در مسوولیت کیفری در حقوق ایران و انگلیس؛

۳. بررسی فقهی، حقوقی مسوولیت کیفری اطفال بزهکار؛

۴. بررسی سن مسوولیت کیفری در فقه و حقوق موضوعه؛

۵. مسوولیت اطفال در حقوق کیفری ایران؛

۶. سن مسوولیت کیفری در حقوق جزای ایران و فرانسه؛

### ۶. قلمروی تحقیق

باتوجه به موضوع پایان نامه تلاش شده است تا بحث مسوولیت کیفری را در جرایم مستوجب

حد و قصاص و تعزیر و تنها در جرایم صورت گرفته از سوی اطفال و نوجوانان زیر هجده سال



مورد کنکاش قرار گیرد. لذا قلمرو مباحث پایان نامه، جرایم مستلزم مجازات های حد و قصاص و تعزیر ارتكابی از سوی اطفال و نوجوانان می باشد.

## ۷. روش تحقیق

روش انجام پایان نامه به گونه توصیفی و در پاره ای از آن به شکل تحلیلی است که نظرات فقها و دانشمندان علم حقوق و فقه را در ذیل موضوع مورد نظر بیان می دارد. در این روش در ابتدای موضوع، به بیان مقدمه به منظور آماده سازی ذهن خواننده و سهولت در درک بهتر مطلب اشاره و سپس به تعریف و توضیح ارکان و عناصر مورد بحث پرداخته می شود.

## ۸. ساختار تحقیق

مباحث پایان نامه در مجموع از دو بخش تشکیل می گردد: بخش اول، بررسی مسوولیت کیفری اطفال و نوجوانان و بخش دوم، مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان معارض با قانون از منظر فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی نام دارد. در بخش اول که متشکل از دو فصل (هر فصل مرکب از دو مبحث و هر مبحث متشکل از چهار گفتار) است ابتدا در فصل اول به تعریف مفاهیم مسوولیت کیفری، اقسام و ارکان آن و سپس به طبقه بندی، مراتب شکل گیری و مراحل زمانی مسوولیت کیفری و در فصل دوم به نشیب و فراز و سیر تاریخی مسوولیت کیفری اطفال در جوامع گذشته و در مکاتب کیفری و نیز در مقررات بین المللی پرداخته می شود. در بخش دوم که شالوده موضوع پایان نامه است و متشکل از دو فصل (هر فصل از دو مبحث و هر مبحث از یک یا دو گفتار تشکیل شده است) می باشد ابتدا در فصل اول موضوع مسوولیت کیفری در فقه و سن بلوغ از منظر فقها و ضمانت اجرای بزهکاری اطفال اشاره و سپس تاثیر رشد جزایی در مسوولیت کیفری و نظریات مطرح شده در باب اشتراط رشد جزایی و کفایت بلوغ در امر مسوولیت کیفری تبیین خواهد شد و در فصل دوم نیز مسوولیت کیفری نقصان یافته اطفال و نوجوانان از منظر قوانین سابق و مقایسه آن با قوانین جدید و پاسخ های کیفری که در قبال این گونه جرایم از سوی مقنن تصریح شده مورد اشاره قرار خواهد گرفت. در نهایت، نتایج و پیشنهادها و راه کارها بیان می گردد.

## بخش اول

# مسئولیت کیفی اطفال و نوجوانان

## فصل اول

### مفاهیم و مباحث تمهیداتی

## مبحث اول: مفاهیم

پیش از پرداختن به مفهوم مسوولیت کیفری، به طور اجمال به تعریف مسوولیت و طبقه بندی آن و نیز برخی تفاوت ها اشاره می شود.

### گفتار اول: مفهوم مسوولیت

مسوولیت از حیث لغوی و اصطلاحی از سوی اهل لغت به شرح زیر تعریف شده است:

#### بند اول: مفهوم لغوی مسوولیت

مسوولیت مصدر جعلی از مسوول و از ریشه سأل است و مسوول، صفت مفعولی از مصدر سوال می باشد. در فرهنگ لغت فارسی، مسوولیت به معنای «ضمانت، ضمان، تعهد و مواخذه» آمده و مسوول به «کسی که از او بازخواست می شود و مورد مواخذه قرار می گیرد» تعریف شده است.<sup>۱</sup>

#### بند دوم: مفهوم اصطلاحی مسوولیت

مسوولیت در اصطلاح؛ عبارت است از «تعهد قانونی شخص به دفع ضرر دیگری که وی به وجود آورده است خواه ناشی از تقصیر خود وی باشد یا از فعالیت او ایجاد شده باشد».<sup>۲</sup> حقوق دانان درباره مسوولیت تعاریف دیگری ابراز داشته اند. برخی در تعریف مسوولیت اظهار کرده اند: «مسوولیت عبارت است از رسیدن به حد کمال جسمی و فکری که به علت یک عامل داخلی مختل نشده باشد در حالی که ممکن است رشد جسمی و فکری الزاماً مترادف با مسوولیت باشد».<sup>۳</sup>

برخی نیز نوشته اند: «بدیهی است برای اینکه بتوان مرتکب را جزائاً مسوول دانست بایستی ساختمان بدنی و فکری او به حد کمال برسد و قوای روحی او سالم بوده و او به واسطه بروز حادثه مربوط به وظایف الاعضاء قوای مزبور مختل نشده یا زائل نشده باشد».<sup>۴</sup>

۱. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، جلد ۴۳، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۳، ص ۴۴۸.
۲. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ اول، انتشارات گنج دانش، تهران، ۱۳۴۶، ص ۶۴۲.
۳. شامبیاتی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، جلد دوم، چاپ چهاردهم، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۸۸، ص ۲۳.
۴. سمیعی، حمید، حقوق جزا، چاپ چهارم، نشر احمدی، تهران، ۱۳۴۸، ص ۷۲.

## گفتار دوم: مفهوم مسوولیت کیفری

مسوولیت کیفری، مسوولیت ارتکاب جرمی از جرایم مصرح در قانون را گویند که شخص مسوول، به یکی از مجازات های مقرر در قانون خواهد رسید. بنابراین، منظور از مسوولیت کیفری، پذیرش بار و ضمانت کیفری و جزای عمل مجرمانه ای است که شخص انجام داده است؛ پس هرگاه مسوولیت نداشته باشد، کیفر و مجازات نیز نمی بیند. در این گفتار واژه مسوولیت کیفری به لحاظ لغوی و حقوقی تعریف شده است:

### بند اول: مفهوم لغوی مسوولیت کیفری

واژه مسوولیت کیفری از دو جزء مسوولیت و کیفر تشکیل شده است. «مسوولیت عبارت است از تعهد قانونی شخص بر رفع ضرری که بر دیگری وارد کرده است»<sup>۱</sup>. این تعریف بیشتر ناظر به مسوولیت مدنی و مالی است و به تمام افراد و مصادیق مسوولیت انعکاس ندارد و برای تعریف مسوولیت کیفری نیز نمی تواند برای تمام موارد کاربرد داشته باشد. زیرا در برخی جرائم هیچ ضرر خصوصی به فردی وارد نمی شود<sup>۲</sup> تا برای رفع این ضرر قائل به مسوولیت فاعل شویم.

از طرف دیگر کیفر یک کلمه فارسی است در برابر کلمه مجازات یا جزا که ریشه عربی دارند. برخی آن را با کلمه مجازات مترادف می دانند و از آن صرفاً پاداش بد و ناگوار را استفاده می کنند و برخی دیگر آن را هم معنا با کلمه جزا و اعم از پاداش خوب یا بد تلقی می کنند ولی می توان گفت که کیفر مثل کلمه مجازات بیشتر در معنای سزای بد و ناخوشایند به کار می رود و در حقوق جزا نیز معنای اخیر آن مورد نظر می باشد. پس کیفر همان معنای مجازات را دارد.

اگر معنای مسوولیت و کیفر را در کنار هم قرار دهیم باید گفت نتیجه ثبوت مسوولیت کیفری صرفاً کیفر و مجازات است. حال آن که می دانیم قوانین جزائی غالب کشورها برخوردی دوگانه علیه جرائم دارند. واکنش آنها در قالب مجازات و گاهی به صورت اقدامات تأمینی و تربیتی ظاهر

۱. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، زیر کلمه مسوولیت.

۲. در حقوق انگلیس به این گونه جرائم «جرائم بدون قربانی» (Victimless offences) گفته می شود.